

Steendorp

In de put

11 november 2011

Het waren de Romeinen. Ja, wat die hier al niet hebben aangericht nadat hun legioenen de Belgen hadden gestoord tijdens het bierdrinken en dobbelen! Ze waren ook al oud, die Belgen. Oude Belgen. Toen al. Zelfs al kende men het spook van de vergrijzing nog niet. Nadat ze de Kelten en Germanen alle hoeken van de sala hadden laten zien, hadden sommige Romeinen niets bijzonders meer te doen. Zo begon er eentje een moestuintje en toen die zo aan het spitten ging vond hij... klei. Lastig spul om in te spitten en er nadien sjalotjes op te kweken. Maar om alleen maar gezellig wat onder mekaar te gaan kleien, daarvoor waren die Romeinen veel te praktisch. Ze draaiden potten van die klei. In plaats van die te pakken gingen ze die bakken. Daarna maakten ze rechthoekige blokken en die bakten ze eveneens. Nadat ze waren afgekoeld gingen ze er muurtjes mee metselen. Dat werd die Belgen, die er maar wat bij stonden, allemaal in de maag gesplitst. Sindsdien zit bij iedere Belg een baksteen in de maag. Zegt men. Woorden wekken nu eenmaal maar voorbeelden strekken.

Hoe dan ook, de boorden van de Schelde en de Rupel bleken heel rijk te zijn aan goede klei. De rivieren hadden dat spul gedurende duizenden en duizenden jaren geduldig afgezet en opgehoopt. Dankzij die gravende Romein bleek wel dat je er ook wat mee kon doen! Zo is dan Steendorp ontstaan. Hoewel... toen Rome het hier voor het zeggen had was het nog lang niet zo ver.

Het prille begin

Wie het land hier heeft veroverd of gewonnen op het water door het in te dijken, dat is niet bekend. Wat wel te boek staat is dat in 1299 de indijking van het Bazelse broek heeft plaats gevonden. Eens ze begonnen waren gingen ze op hun elan verder en in 1435 werd er geschreven over de winterdijk van 't Scouselebroek. Waar een winterdijk is, daar mag ook een zomerdijk worden verondersteld. Dus tegen die tijd was men hier al ijverig bezig met inpolderen. Ook in de 16^e eeuw werden nog meer gronden vruchtbaar gemaakt. Vele gronden waren eigendom van de *Heer van Wissekercke*. Hij liet ze omvormen tot een park en dat was, zegt het geschrift: „*de warande met vijver, daer de duyvekete opstaet*“. Een duivenmelker, godbetert!

Bak ze bruin

Terwijl die van Wissekercke zich bezig hield met zijn blauwe witpen, werd er door de rest van de bevolking serieus gewerkt en geslaafd. Immers, de luxe van de heer-duivenmelker moest toch door iemand onderhouden worden. Langs de Schelde en de Rupel ontstonden vele „gelagen“. Ook daar waar nu Steendorp ligt. Een gelaag was een plaats waar de klei bewerkt werd tot stenen. Rond 1800 waren hier langs de Schelde iets van 53 steengelagen aan het werk. Steendorp was toen nog een gehucht van Basel en het had nog niet zijn huidige naam gekregen. De plaats werd algemeen „*t Gelaeg*“ genoemd. Tot op de dag van vandaag wordt het dorp daar soms met die naam aangeduid. Oude gewoonten leiden een taai leven.

Ondertussen was 't Gelaeg wel een parochie geworden. Daarvan uitgaande vond de bisschop van Gent in 1835 dat het gehucht wel eens een echte, eigen naam mocht krijgen. Hij vroeg de parochiepriester daar eens over na te denken. Die keek om zich heen en zag

Een blik over de Roomkouter in Steendorp. De hoge schouwen van de steenbakkerijen.

overal baksteen. Dus stelde hij voor het dorp te bedenken met de naam „Steendorp“. Zo geschiedde. Ook de bisschop maakte er werk van. Met een document dat het volgende stelde: *„Zijne Doorluchtige Hoogheid Monseigneur Bracq, heeft twee wijken van de gemeente Bazel, genoemd Blauwhof en Hemelrijk, onttrokken aan de geestelijke macht van de Eerw. Heer Pastoor van Bazel en ze gesteld onder die van de E.H. Pastoor van Steendorp en dit door opene brieven getekend de 30 juli 1875“*. Erg haastig was hij schijnbaar niet geweest maar Steendorp begon inderdaad op een dorp te lijken. Het duurde echter nog tot 1881 voordat Steendorp tot zelf-

standig dorp werd verheven door de wereldlijke overheden.

Noblesse oblige

In 1859 werd Antwerpen tot het middelpunt van de Belgische landsverdediging gekozen. Dat is niet zo verwonderlijk met die grote en strategisch belangrijke haven daar. In de filosofie van die tijd werd daarom de Scheldestad omgebouwd tot een sterke vesting. De stad werd omringd met een grote omwalling en als verdere verdediging werd een gordel van 8 forten gebouwd. De bedoeling van al die verdedigingswerken was lang genoeg te kunnen standhouden totdat er hulp van buiten kwam wanneer een agressor hier zou binnenvallen. Dat die hulp zou komen, daarop werd gerekend want bij het ontstaan van België, nog geen dertig jaar eerder, hadden bepaalde grote staten gegarandeerd eventueel de onafhankelij-

Een deeltje van Fort Steendorp. Het baksteenmetselwerk en de eens droge grachten.

lijkheid van het kleine landje te zullen verdedigen.

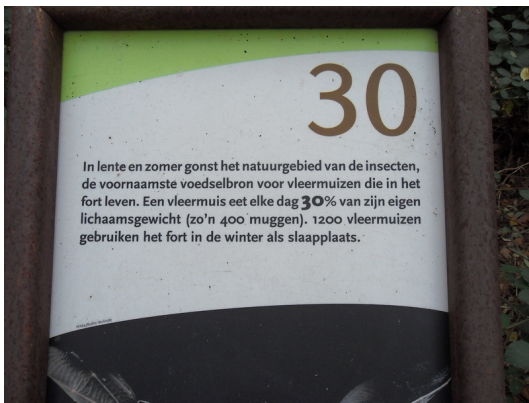
Zo werd tussen 1882 en 1892 in Steendorp een groot fort gebouwd onder de naam Fort Rupelmonde. Het was bedoeld als een bruggenhoofd fort van de Vesting Antwerpen. Pas in 1909 kreeg het de benaming Fort Steendorp. Het hele complex ligt ongeveer 600 meter ten noorden van de Schelde, op de zuidelijke flank van de cuesta van het Waasland.

Wat kan je anders verwachten dan dat er in het baksteendorp voor het bouwen van dat fort, inderdaad, baksteen werd gebruikt. Evenwel was Fort Steendorp het laatste dat in België met dat materi-

aal werd opgetrokken. Nadien werd beton gebruikt. Zo vormt dit fort een sluitstuk van acht eeuwen baksteenbouw in dienst van versterkingen. Door de bouwwijze was het meteen ook het duurste fort dat tot dan toe in België was gebouwd. Het Fort werd omgeven met droge grachten. Iets wat zeer ongewoon is in onze streken en het is bovendien een unicum in de vesting Antwerpen. Daardoor vertoont het fort een aantal vestingbouwkundige onderdelen die nauwelijks ergens anders terug te vinden zijn.

Ondanks zijn omvang en speciale aard heeft het fort in militair opzicht nooit veel betekend. Wel hebben de twee wereldoorlogen er hun sporen getrokken.

Het Fort werd tot nu toe voor vier verschillende doeleinden gebruikt. Eerst was het een versterking, dat ligt voor de hand. Dan werd het een militaire fabriek waar onder meer oorlogsgassen werden gefabriceerd! Daarna streek het leger er weer neer en werd het een

Niet te geloven wat die vleermuizen allemaal opvreten! Nuttige beestjes om die muggen wat te decimeren.

oefenterrein. En nu, nu is het... een natuurgebied. De eens droge grachten staan nu vol water. De plantengroei rond het fort is totaal verwilderd. Het oogt als een echte en verlaten wildernis. Voor het publiek is het ondertussen mogelijk rond het fort te wandelen. Eigenlijk is dat wel iets bijzonders. Het is er stil, eenzaam en woest met soms flinke niveauverschillen. Hier en daar staan er ook borden met informatie over wat daar precies te zien is.

Naast de natuur er rond, is het fort binnenin een ideale overwinteringsplaats voor vleermuizen. Meer nog: het is als zodanig in Vlaanderen de belangrijkste plaats waar die beestjes hun domicilie hebben! De omstandigheden die er heersen zijn dan

ook ideaal opdat de gevleugelde zoogdierpjes goed de winter zouden kunnen doorkomen. Er is rust, het is er donker, de temperatuur is precies goed, het vriest er nooit en de vochtigheidsgraad is hoog.

Er wordt geschat dat er zoiets als 1200 vleermuizen logeren. Die zijn onder te verdelen in negen verschillende soorten.

Het fort en het omringende domein van 20 hectare zijn eigendom van het Agentschap voor Natuur en Bos van de Vlaamse Overheid. Zij beheren het ook.

Schans in 't Frans

De grauwe, dreigende Schans van Lauwershoek.

Het eerste militaire „kunstwerk“ dat ik op deze tocht tegenkwam was nochtans niet het Fort van Steendorp. Al dacht ik eerst van wel. Groot, grijs, dreigend en uitermate somber lag daar in een wei een bunkerachtig geval. Het heeft wel wat zoeken gekost voordat ik er achter kwam dat dit monstroom niet als een „fort“ bekend stond maar als een „redoute“ of „schans“. Naar verluid een kleine versterking. Klein? Nu ja... volgens militaire begrippen is het is een klein ondersteuningsfort. *De Schans van Lauwershoek*, zo heet ze, ligt tussen de forten van Haasdonk en Steendorp. De grachten rondom de Schans zijn nu gedempt maar die maakten indertijd wel deel

uit van de infrastructuur. Tegenwoordig is de Schans niet meer toegankelijk. In tegendeel, ze is juist afgesloten. Alweer om tot overwinteringsplaats voor vleermuizen te dienen. Aan de ene kant van deze gruwel is alleen maar grijs verweerd beton te zien, aan de andere kant ervan heeft men zijn best gedaan om het geheel te begraven.

Een hart van steen

Overall hier in de streek bots je op hoge schoorstenen, grote oppervlakken met verlooderde industriële installaties en gigantisch grote gaten in de grond. Het is wat overblijft van de steenbakkerijen die hier vroeger zeer talrijk waren. En waaraan Steendorp zonder meer zijn naam heeft te danken.

Al waren het dan de Romeinen die hier begonnen bouwen met baksteen, het waren de paters van de abdij van Hemiksem die in de dertiende eeuw de zaken hier voorgoed op gang trokken. Zij stelden een niet te negeren voorbeeld door hun eigen abdij te bouwen met bakstenen die ze ook nog zelf hadden gemaakt. Nochtans bleef alles een beetje verder dobberen op een bescheiden schaal. Daar kwam verandering in nadat in een paar steden

zware, vernietigende branden hadden gewoed. Die branden werden immers gevoed door de houten huizen die daar dicht bij elkaar stonden. De stadsbewoners wilden daarop een optrekje dat niet zo makkelijk in de fik ging. Sommige steden maakten het zelfs verplicht om huizen te bouwen in steen. Baksteen. Het is de reden waarom in onze oude stadskernen nagenoeg geen houten huizen meer te vinden zijn. Van dan af nam het stenen bakken een hoge vlucht. Rond 1900 werkten zo'n 1000 tot 1200 werknemers in de steenbakkerijen in Steendorp. Die waren goed voor een jaarlijkse productie van ongeveer 90 miljoen bakstenen! Nu werkt er nog slechts één steenbakkerij daar.

In die tijd waren de steenbakkerijen bekend en berucht omwille van de uitbuiting waar de arbeiders het slachtoffer van waren. Ze verdienden om te beginnen al weinig en dan werden ze ook nog eens verplicht om wat ze nodig hadden te kopen in de winkels van de bazen. De huisjes die ze bewoonde waren evenzeer eigendom van de grote baksteenbaronnen. Wat de arbeiders verdienden kwam dus via een paar omwegen weer in de zakken van de baas terecht. Een schreeuwende sociale onrechtvaardigheid die het eigenlijk nog lang heeft uitgehouden.

Het werken in de steenbakkerijen was bovendien uitermate zware seizoenarbeid. In de winter lag de bedrijvigheid stil omdat het dan te koud kon zijn. Niet dat daarbij het welzijn van de arbeiders in het oog werd gehouden. Welnee, de natte klei ging bevroren en dan was er niet mee te werken! Voor de arbeiders betekende zo'n winterstop eenvoudigweg geen inkomen. Op grote schaal werden vrouwen en zelfs zeer jonge kinderen ingeschakeld. Ook de zoveelste baby uit de ontstellend kroostrijke gezinnen moest mee naar de werkplek waar het hummeltje met een of ander middel zoveel mogelijk werd stil gehouden. Niet zelden met een aftreksel van de slaapbol, een verdovend middel van de papaver. Het kan de hersenen van die kinderen geen goed hebben gedaan. Ondertussen zoude moeder met de ruwe, ongebakken bakstenen.

Op een informatiebord bij de toegang tot het Gelaagpark vond ik de tekst van een liedje. De pleger ervan blijkt ene Eerwaarde Heer Emiel Ringoot te zijn. Ik neem aan dat de man het goed meende maar in het licht van het bovenstaande is de tekst niets minder dan cynisch te noemen.

Steendorp, o mijn duurbre grond

*Steendorp, O mijn duurbre grond,
Waar weleer mijn wiegje stond.
Eindloos, Eindloos zijt gij zoet.
U is mijne blijde groet.
U is mijne blijde groet.*

*'s Morgens met de dageraad,
Is men op, tot 's avonds laat.
Iedereen is fel te been.
Tot het maken van de steen.
Tot het maken van de steen.*

*Groot en klein is aan het werk.
Mannen, vrouwen taai en sterk.
Iedereen is fel te been.
Tot het maken van de steen.
Tot het maken van de steen.*

Refrein

*Als den oven staat in brand,
Is 't op Steendorp zo plezant.
Als den oven staat in 't vier.
Is 't Gelaag in vol plezier.
Als den oven staat in 't vier.
Is 't Gelaag in vol plezier.*

Heer vergeef het hem! Al heeft hij zonder twijfel wel geweten wat er daar werkelijk aan de hand was.

Als den oven staat in 't vier

Het maken van de bakstenen was zeer arbeidsintensief. Het begon uiteraard met het ontginnen van de klei in de put of groeve. Die klei werd dan door de zogenaamde „aardemakers“ geprepareerd totdat er een mengsel ontstond dat voor de *steenmaker of vormer* bruikbaar was. Het werk van een vormer was niet te onderschatten want zo'n man maakte in een werkdag van soms meer dan 15 uur duizenden stenen. Ongeveer tien stenen per minuut. Een geestdodend, smerig en vermoeiend werk. Elke steenmaker had twee helpers. Vrouwen, jawel. Die moesten de gevormde stenen wegbrengen naar het „geleeg“ of „gelaag“. Dat waren de *afdragers*. Het gelaag was de plaats waar de stenen te drogen werden gelegd totdat ze stevig genoeg waren om verder verhandeld te worden. De steen werd uit de vorm gehaald, de vorm terug gebracht naar de vormer waar de volgende lading reeds klaar lag. Dat vijftien uur lang! Ook moesten de stenen regelmatig gekeerd worden zodat ze gelijkmatig konden verstevigen. Wie kan er zich nu nog een voorstelling van maken? Zodra de stenen voldoende gedroogd waren kwam er de *gammers* aan te pas. Die vrouwen brachten de stenen weg en stapelden ze zo dat ze goed konden uitdrogen in de „lezzes“ of *droogloodsen*. Lange, open bouwsels met een pannendak. Het kon tot zes weken duren voordat de ongebakken stenen goed waren om naar de ovens gebracht te worden. Hierin ligt ook de reden waarom dat stenen maken seizoenarbeid was. Het mocht immers niet meer vriezen want anders gingen de natte stenen kapot voordat ze konden gebakken worden. Tenslotte kwamen de stenen dan in een of andere soort oven terecht waar ze tot het bekende kleiprodukt werden gebakken. Van die ovens waren er van soorten.

Oorspronkelijk waren het *veldovens*. Een primitief geval zonder vaste constructie, zonder vaste plaats ook en zonder schouw. Het was niets meer dan een oordeelkundige stapeling van de stenen voorzien van stookopeningen en stookkanalen om de gloed doorheen de massa te leiden. Als brandstof gebruikte men hout en turf. Dergelijke ovens produceerden nogal wat slecht gebakken steen. Aan de buitenkant van het baksel waren de stenen dikwijls te weinig gebakken. Binnenin de stapel waar de temperatuur te hoog was opgelopen had men dan juist af te rekenen met overbakken en misvormde steen.

Daarna kwam de *klampoven*. Een vaste constructie van vier dikke muren met een pannendak. Evenwel nog steeds zonder schouw. Langs één of twee openingen kon dit soort oven gevuld worden. De stapeling in de oven bestond uit een laag steen, dan een laagje steenkool en zo verder. Tot 42 lagen hoog. Daarna werd de stapeling afgedekt met een drietal lagen gebakken steen en de brandstof werd aangestoken. Dit soort oven bleef, eens aangestoken, tussen de zes weken en de drie maand aan de gang om de stenen te bakken! Daarna had hij een maand nodig om af te koelen. Een hoog rendement had deze opzet dus niet. Wel kon een „bakke“ honderdduizenden stenen omvatten. Het produkt van een dergelijke oven noemde men, hoe kon het anders, „*klampsteen*“. Hard en zeer genuanceerd van kleur. De zéér hard gebakken stenen die nog een perfecte vorm behouden hadden noemde men *klinkaart*.

De *paapoven* is als soort ook al zeer oud en schijnt dat type oven geweest te zijn dat reeds gebruikt werd door de monniken, die jongens van Hemiksem, die het steenbakken hier hebben geïntroduceerd. Het waren vaste ovens met een tongewelf. Die ovens werden soms verenigd tot ovenbatterijen. Boven op de oven lag er een dikke laag zand om de warmte vast te houden en het baksel goed af te sluiten. De oven had drie stookgaten aan de voor- en achterkant. Behalve metselstenen werden dikwijls tegelijk ook nog dakpannen en tegels gebakken. De baktijd was ongeveer 60 uur bij een temperatuur van 1000 graden. Oorspronkelijk werd de oven met hout gestookt, in latere tijden uiteraard ook met steenkool. Met deze oven kon men een trucje uithalen, namelijk het *smoren of blauwen* van de steen. Bij het normaal bakken gaat de zuurstof uit de atmosferische lucht een verbinding aan met het ijzer in de klei. Het resultaat is dan de bekende rood gekleurde baksteen. Door evenwel de stook- en rookgaten op een bepaald moment luchtdicht af te

sluiten wordt die ijzerverbinding weer ontbonden, gereduceerd, en krijgt men een blauw-zwart gekleurd product. Het zal wel niemand verwonderen dat deze baksteen „papesteen“ werd genoemd.

Tenslotte is er de oven die het steenbakken van een ambachtelijk tot een industrieel proces heeft gemaakt: *de ringoven*. Hiermee is een continu proces mogelijk. Er moet niet meer gewacht worden op het afkoelen van de oven om een lading te ontladen en een andere juist in te laden. Zoals zijn naam het zegt is deze oven ringvormig met drie kamers. In eentje worden de gebakken stenen ontladen, terwijl in de tweede kamer een lading steen gebakken wordt en in een derde de ovenlading nog afkoelt. Kenmerkend voor deze oven is de hoge schoorsteen. Het landmark van deze streek.

Het gat

De ontginning van de klei heeft hier overal diepe wonden geslagen in het landschap. Afgrondelijk diepe putten die nu dikwijls met water gevuld zijn. Vroeger had men voor die gaten in de grond al wel een bestemming gevonden. Ze werden geacht uiterst geschikt te zijn om er huishoudelijk en industrieel afval in te storten! Dat is op vele plaatsen inderdaad ook gebeurd. Maar gaandeweg is men tot inkeer gekomen en werd er over de smeerlapperij wat aarde geschoffeld en werden die putten verder ongemoeid gelaten. Waarna de natuur uiteraard haar rechten opeiste zodat daar nu natuurgebieden liggen. Of, wat zelden gebeurde, die putten werden opgevuld! Tja, geen geringe opgave, gezien de omvang van die gaten. Maar in Steendorp is dat recent wel gebeurd. Jarenlang stond de oude kleiput *de Roomkouter* op de nominatie om een slibstort te worden. Tot verrassing van menigeen werd in 2004 echter beslist om de site om te vormen tot een natuur- en parkgebied. De traag malende administratieve en financiële molens deden er twee jaar over om het besluit ook concreet te maken. In mei 2006 werd begonnen met het opvullen van de oude kleigroeve. Natuurlijk moest de aarde die daarvoor gebruikt werd ergens vandaan komen. De oplossing werd gevonden in wat er bij het uitgraven van het *Deurganckdok* in Antwerpen beschikbaar kwam. De opgegraven aarde werd per schip langs de Schelde aangevoerd naar Steendorp. Aan een nieuw aangelegde vlottende steiger werd de stortspecie op een

De Gelaagputten

transportband overgeslagen die het goedje naar de Roomkouter bracht. Daar werd de grond met monsterlijk grote vrachtwagens over de te dempen put verdeeld. Daar kwam zomaar eventjes 840 000 kubieke meter aarde aan te pas!

Toen dat titanenwerk voltooid was, werden de aanlegsteiger en transportband afgebroken. Het gebied werd vervolgens ingericht als park- en natuurgebied. Zo kreeg Steendorp er een bruikbare oppervlakte bij die naadloos aansluit op de *Gelaagput*. Deze laatste put werd niet opgevuld, maar hij krijgt de kans om zich op natuurlijke wijze te ontwikkelen. Wat volop aan de gang is. Bovendien staat een deel van

de put via een buis in verbinding met de Schelde. Daardoor is het waterpeil in die put onderworpen aan het regime van eb en vloed. Waardoor een slik ontstaan is. Daarvan profiteren dan weer sommige vogelsoorten die daar komen foerageren.

In kaart gebracht

Hoe interessant en zelfs intrigerend een bezoek aan Steendorp ook was, de wandeling bracht me ook nog naar Rupelmonde. Tenslotte ligt dat maar een klein eindje bij Steendorp vandaan.

Wie „Rupelmonde“ zegt, denkt daar hoogstwaarschijnlijk direct ook „Mercator“ bij. Die twee zijn inderdaad nauw met elkaar verbonden.

Het traject van de wandeling leidde al vrij snel langs een rijtje oude huizen en op de gevel daarvan verkondigde een plaat dat zich daar het geboortehuis van Gerard De Kremer bevond. De man gaf later een Latijnse draai aan zijn naam en dat werd dan *Gerardus Mercator Rupelmundanus*. De kramer of marktkoopman uit Rupelmonde

Gerardus Mercator.
Afbeelding van het internet.
Voor zover ik weet public domain

dus. Hij was duidelijk niet de eerste de beste want hij werd wel eens vereerd met de titel „*Ptolemaeus van zijn tijd*“. En inderdaad Mercator heeft mede het gezicht van zijn tijd bepaald. Hij heeft de kijk op de toenmalige wereld en de kosmos veranderd.

Gerardus Mercator was een Vlaams cartograaf, instrumentmaker, graveur en wiskundige. Zijn ouders waren Rijnlanders uit de stad Gangelt in het hertogdom Gulik. Maar hij werd wel degelijk hier in Rupelmonde geboren. In 1512.

Hij is vooral bekend gebleven door een bijzondere, en voor zijn tijd nieuwe, manier om de bolle aarde weer te geven op een vlak blad papier. De Mercatorprojectie. Hij zag zichzelf echter veel meer als een wetenschappelijk kosmograaf, dan als iemand die met het maken en verkopen van kaarten zijn brood moest verdienen. Een grote

productie kan men hem niet aanwrijven. Van hem zijn bekend: een globepaar, een vijftal wandkaarten en een onvoltooide kosmografie. Maar! Hij introduceerde ook het woord „*atlas*“. Daarmee werden destijds alle kaarten van de kosmos bedoeld. Dus zowel van het bekende heelal als van de aarde. De voorbeeldfunctie die deze producten hadden voor de latere commerciële kaartenmakers mag niet onderschat worden. We laten het ons graag

Het standbeeld van Mercator in Rupelmonde.

aanleunen dat Mercator er eentje was van bij ons maar het merendeel van zijn producten werden niet in de Nederlanden, maar in de Duitse Rijnstad Duisburg gemaakt. De man had immers niet al te goede herinneringen aan ons landje en de lieden die het in zijn tijd hier voor het zeggen hadden. Hij is uiteindelijk 82 jaar oud geworden. Wat voor zijn tijd zeer uitzonderlijk was. Het had echter helemaal anders kunnen zijn. In 1544 werd hij samen met een groep Leuvense burgers door de inquisitie gearresteerd. Ze werden ervan verdacht aanhangers te zijn van de ketterse leer van Luther. Na enkele maanden werd hij vrijgelaten maar al zijn bezittingen werden geconfisqueerd. De andere verdachten kwamen er niet zo goed onderuit: ze werden onthoofd of ze belandden op de brandstapel. Eentje werd zelfs levend begraven. Het staat niet vast dat het daardoor was dat Mercator Vlaanderen vaarwel heeft gezegd. Feit is wel dat hij naar het Rijnland is vertrokken. Hoewel hij nog acht jaar in Leuven heeft gewerkt. In 1552 verhuisde hij naar Duisburg in

Duitsland, waar een Luthers regime heerste.

Nu staat zijn standbeeld, groen en streng, op het plein bij de kerk in Rupelmonde. Met de van hem bekende mattetaart op zijn kop.

Het geboortehuis van Mercator in de Kloosterstraat heeft te koop gestaan. Het pand was in handen van een privé-eigenaar en waarschijnlijk is dat na de verkoop ook zo gebleven. De gemeente had geen interesse in dit historische gebouw. Het is een woning in de rij die vroeger een deel was van een klooster. De kloosterorde van de Zwarte Zusters was er actief. Op het einde van de achttiende eeuw werden de zusters uit het complex verdreven door de Fransen. Het grote pand werd vervolgens omgevormd tot negen huisjes.

Ondanks de historische waarde van het gebouw is de gemeente niet van plan het geboortehuis van Mercator aan te kopen. Bijvoorbeeld om er een museum in onder te brengen. Zegt burgemeester Denert: „Daarvoor is het huis te klein. Bij wijze van spreken, stelt het

Het geboortehuis van Mercator. In zijn tijd waren die rolluiken er nog niet. Dat heb ik nagevraagd.

niet meer voor dan een deur en een venster“. De nieuwe eigenaar zal dus wel weer een particulier zijn.

Scheltjens aan de Schelde

Vlak tegenover het geboortehuis van Mercator is er nog een huisgevel met een gedenkplaat. Ik heb het niet gezien. Daar, op nummer 49 van de Kloosterstraat, staat het huis waar Lodewijk Scheltjens lange tijd heeft gewoond.

Deze Vlaamse letterkundige werd geboren te Brussel in 1861. Tijdens zijn jeugd verbleef hij in Steendorp. Daar zag hij wat er met het werkvolk van de steenbakkerijen allemaal gebeurde. Later ging hij in Gent aan de normaalschool studeren waarna hij onderwijzer

werd in Rupelmonde.

Hij schreef vooral toneelstukken. Eerst romantische melodrama's maar geleidelijk aan werden dat sociaal bewogen, realistische stukken waarin vooral het leven van het gewone volk ten tonele werd gebracht. Hij toonde bij voorkeur de donkere kanten van het leven van de volksmensen. De sociale wantoestanden.

In een kritiek in de Tooneelgids van 1923 schrijft een zekere A. Gille over hem:

„Kent ge Rupelmonde? In dit lief, ouderwetsch dorpje, met zijne smalle krunkelende straatjes met zijne lage witgekalkte visscher-en schippershuizekens, dat zich bij helder weder zoo droomerig baadt en spiegelt in de zilveren golfjes der breede Schelde, daar leeft Scheltjens van ieder gekend, geacht en bemind; daar arbeidde hij ruim vijf en dertig jaren met warme liefde, met onverdroten ijver, met taaie volharding, als onderwijzer aan de opleiding der jeugd en daar ook geniet hij thans de welverdiende rust na voorbeeldigen arbeid, daar plukt hij, in den herfst zijns levens, de vruchten van wat hij eens zaaide. Daar ook heeft hij zijn letterkundig werk opgetrokken en wroet hij nog steeds voor 't Vlaamsch tooneel.“

Het gaat nog een hele tijd zo door in de gezwollen taal en volzinnen van een meter lang die toen blijkbaar gebruikelijk waren.

Scheltjens schreef ook een aantal jeugdboeken en essays en hij publiceerde eveneens onder de pseudoniemen „Ludovic Schelti“, „Mozes Stekelbach“ en „Lodewijk Witte“.

De man heeft een bibliografie van een arm lang.

Behalve in de letterkunde, schijnt hij zich ook geprofileerd te hebben op het vlak van het toerisme. Op het einde van de 19^e eeuw kwam het toerisme in Rupelmonde onder zijn invloed tot bloei. Al vraag ik me wel af wie er in die tijd oren had naar toeristische uitstapjes. Nog daargelaten wie er het geld en de tijd voor had...

Scheltjens kreeg internationale bekendheid als pionier van de dierenbescherming. Tot in 1946 want toen vertrok hij naar een oord waar niemand van terugkeert.

Varen over de baren

De Scheldekade in Rupelmonde is mooi heraangelegd. Op de kademuur zijn inspirerende teksten te lezen en de rivier is hier machtig breed. Als het weer wat dient, kan je op een bank zitten mijmeren met de blik op oneindig. Of van daaruit een tochtje ondernemen naar de talrijke monumenten die Rupelmonde rijk is. Of de 33 zonnewijzers verspreid over de stad gaan zoeken. Of het lichtschip de *Westhinder* bezoeken.

De *Westhinder* is een gepensioneerd historisch lichtschip. Dat soort schepen waren eigenlijk drijvende vuurtorens. Het waren bakens die de scheepvaart waarschuwden voor ondiepten en die zo de schepen hielpen om veilig een haven aan te lopen. In de jaren negentig van vorige eeuw zijn ze allemaal verdwenen.

Het schip dat aan de kade ligt in Rupelmonde werd gebouwd in 1950 in Oostende als het eerste in een reeks van drie lichtschepen. Het is later van de sloop gered, van boven tot onder gerestaureerd en omgebouwd tot een multifunctioneel maritiem bezoekerscentrum.

Het voormalige lichtschip De Westhinder

Het is nu mogelijk aan boord feesten te organiseren, te vergaderen of er, al dan niet plechtige, ontvangsten te houden.

Hier klateren de wateren

Wie staande bij de ligplaats van de Westhinder zich omdraait en naar de stad kijkt, die kan hem (bijna) zien: de Spaanse Molen van Rupelmonde. Nee, geen windmolen met ten hemel reikende wieken maar een watermolen! Let wel: niet zomaar eentje. Deze is wel zeer uitzonderlijk. Kijk, voor het malen met een molen zijn ofwel voldoende wind nodig, ofwel voldoende stromend water. In het laatste geval uiteraard indien we spreken over een water-

molen. In het overwegend vlakke gedeelte van ons koninkrijk is dat stromende water meestal maar schaars aanwezig. Daar had men in het verleden wel iets op gevonden. Immers, twee maal per etmaal stijgt het waterpeil van de zee en de rivieren soms een flink aantal meter. Zo kwam iemand op het idee om dat hoge water te verzamelen in een spaar-

De getijdenmolen in Rupelmonde. De foto is gemaakt bij een bezoek eerder op het jaar.

bekken en het bij eb weer los te laten naar de rivier. Terwijl de kracht van het water ondertussen een molenrad aan het draaien kon brengen. En ziedaar: een getijdenmolen. Hier in Rupelmonde heeft men een aftakking gemaakt op de Schelde die naar de molen leidt: *de Vliet* of *het Molenwater*.

Als Europees relict is de getijdenmolen van Rupelmonde een unicum. Er zijn op het Europese vasteland nauwelijks nog molens van dit soort te vinden. En compleet maalvaardige, al helemaal niet meer. Bovendien is de molen van Rupelmonde ook nog eens voorzien van het grootste binnenwaterrad van heel het land. Het malen met deze molen

wordt ook nog regelmatig gedemonstreerd. Zoals overal elders wordt ook deze molen in bedrijf gehouden door vrijwillige molenaars. Het spreekt echter voor zich dat maaldemonstraties enkel kunnen gebeuren wanneer de omstandigheden dienen. Zoals een gunstig getij en geen technische problemen.

Reeds in 1187 stond er op deze plaats een watermolen. Die heeft het niet tot op onze dagen uitgehouden. Wat er nu te zien is, werd gebouwd in 1516 ten tijde van de Habsburgse monarchie. En toen Keizer Karel hier aan de legendes omtrent zijn persoon aan het werken was. Deze inrichting is daarmee ook de oudst gekende onderslagmolen van Vlaanderen die werkt met het aftrekkend getij.

De getijdenmolen was, toen hij werd gebouwd, het bezit van de Graven van Vlaanderen. Hij werd meerdere malen verwoest door brand en oorlogen. Maar de feniks verrees steeds weer uit zijn as. Later hoorde de molen voor de helft toe aan de graaf en voor de helft aan de stad Rupelmonde. De molen werd gebruikt om tarwe, rogge en boomschors te malen. Boomschors? Jawel. Het was de grondstof voor de leerlooierijen die gebruik maakten van het looizuur dat, vooral in eikenschors, aanwezig was. In 1567 kon na een brand de stad Rupelmonde zijn deel van de kosten niet betalen. Zo werd de graaf weer alleen eigenaar. In de achttiende eeuw werd de molen eigendom van de familie Vilain XIII. Die verkochten het gebouw nog maar eens. Aan de stad. In 1924 werd er een groot ijzeren Ponceletwater-rad geplaatst. Het is 1,20 meter breed en het heeft een diameter van 6 meter. Voordien

Antoine Denert, burgemeester en knuffelbeer.

waren er twee waterraderen. In 1982 werd de getijdenmolen een beschermd monument. Sinds 1997 is de getijdenmolen volledig gerestaureerd en maalvaardig.

Eerder dit jaar kon ik, als onderdeel van een contingent molengeken, de molen bezoeken en in werking zien. Het is werkelijk de moeite waard! Het reusachtig grote rad te zien draaien is reeds een bijzonder gezicht. Maar de hele installatie is speciaal: de asput met het raderwerk, het systeem om het stromen van het water te beheersen, de steenzolder met liefst vier (4!) steenkoppels en het indrukwekkende eiken dakgebinte op de graanzolder. Als kers op de taart werd ik ook nog even geknuffeld door de burgemeester, Antoine Denert. Een aparte sensatie met die lange baard van hem. Dat zit echter niet in het normale pakket van een bezoek aan de molen.

Hoog van de toren

Boven Rupelmonde rijst... een sombere, roestbruine toren. De geschiedenis van de stad hangt nauw samen met deze toren. Althans: het is wat er gekomen is in de plaats van de middeleeuwse waterburcht die hier destijds de Schelde bewaakte. Rupelmonde ligt op een militair zeer strategische plaats en dat hadden destijds de graven van Vlaanderen ook wel in de smiezen. Op het einde van de twaalfde eeuw lieten ze hier een watervesting bouwen. We weten zo goed hoe die eruit zag omdat Sanderus de burcht tekende in zijn „*Flandria Illustrata*“. De vesting was omgeven door een brede wal, die rechtstreeks in verbinding stond met de Schelde. Met zijn 17 torens moet het iets kolosaal geweest zijn. Nooit vies van centen als ze waren, moesten de voorbijvarende schepen tol betalen aan de stad en de graven. Die belasting werd hier geïnd. Later deed het gebouw ook dienst als staatsgevangenis. Degenen die er gevangen gezet werden, waren niet van de minsten. Robrecht Van Bethune, graaf van Vlaanderen, liet zijn oudste zoon Lodewijk van Nevens hier in de boeien slaan, beschuldigd van hoogverraad. In 1338 werd

De toren

Zeger van Kortrijk, bondgenoot van Gwijde van Dampierre, op bevel van de koning van Frankrijk hier onthoofd. Die slechterik van een Filips de Goede hield Frank van Borselen, gemaal van Jacoba van Beieren, hier in hechtenis. En Mercator! Zoals reeds gemeld zat er gedurende zeven maanden gevangen op betichting van ketterij.

De burcht werd in 1678 vernield in de zich eindeloos voortslepende oorlog die Spanje uitvocht met nagenoeg iedereen. Het puin werd voor een groot deel gerecycled als bouw materiaal. Ook voor de bouw van de Onze-Lieve-Vrouwekerk in Rupelmonde werd van dit gratis bouw materiaal dankbaar gebruik gemaakt. In 1817 werden de laatste bouwresten opgeruimd. Waarna baron De Feltz er de toren bouwde die er nu nog staat. Niet in baksteen, o gruwel, maar in Doornikse kalksteen. De toren diende als jachtpaviljoen.

De toren heeft ondertussen wel een andere bestemming gekregen. Op initiatief van de Antwerpse roman-cier Lode Baekelmans en Scheldedichter Bert Peleman werd er in 1955 een Schelde- en Mercatormuseum ingericht. Het is mogelijk de toren te bestijgen zonder ervaring in alpinisme en daar boven staat een oriëntatietafel. Die duidelijk maakt naar wat je staat te kijken van daar boven. Er is ook een permanente tentoonstelling te zien over het leven en het werk van Mercator.

Mijn rug op

Gezien zijn negatieve ervaringen met het instituut „Katholieke Kerk“ is het geen wonder dat Mercator met zijn rug naar de kerk staat. Die Onze-Lieve-Vrouwekerk werd daar in 1757 of 1758 gebouwd. Binnen staan vele beelden en er is ook een schilderij te zien van Jacob Jordaens. Dat wil zeggen: het was ooit een schilderij van die kunstenaar. Nu is het doek „Bezoek van Maria aan haar nicht Elisabeth“ een kopie. De Fransen hebben het origineel gestolen! Het bevindt zich nu in Lyon en voor zover ik weet zullen ze het niet meer teruggeven. De bouwjaren van de kerk worden op drie gevels in een chronogram weergegeven. De grote letters en andere tekens in de wat kromme tekst vormen het jaartal in Romeinse cijfers.

De Onze-Lieve-Vrouwekerk in Rupelmonde

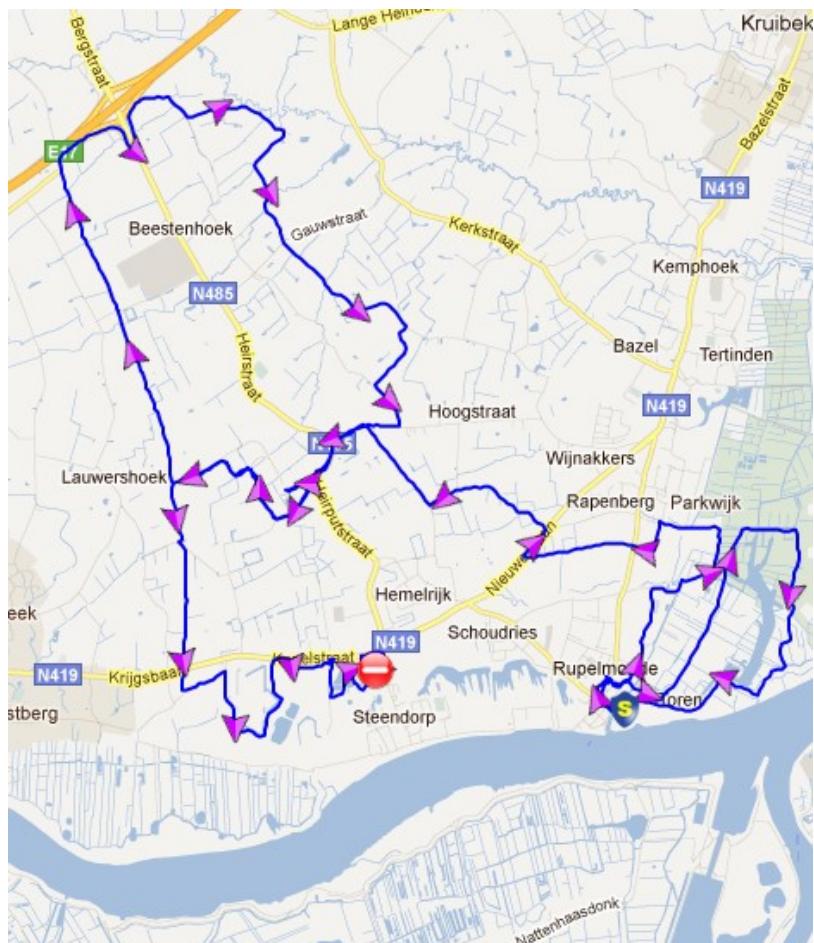

Het chronogram.

Foto van het internet. Wikimedia Commons.
Auteur Db-Inf

Terug naar af

Bram, het GPS-kaboutertje, dirigeerde me feilloos weer naar huis en ik zat onderweg zo te bedenken dat het mede door Mercator was dat zoiets nu mogelijk is geworden. Mercator wilde zijn kaarten weliswaar geschikt maken voor de zeevaart maar ook te land moeten ze wel bruikbaar geweest zijn. Voor de zeevaart was het belangrijk dat de kompasrichtingen op de kaart met de werkelijkheid overeenstemden. De manier waarop hij dat voor mekaar kreeg heeft ook een nadeel: naar de polen toe treden er enorme vergrotingen op. Zo zeer dat de polen zelf niet eens kunnen worden afgebeeld. Maar zo ver wilde ik toch al niet rijden.

Mijn reisweg langs en door Steendorp en Rupelmonde. Begin en einde van de track vallen niet samen omdat de GPS er aanvankelijk geen zin in had om te werken.

© 2011 Michel Christiaens